

КЛАСИЦИЗМ ПРОТИ БІЛЬШОВИЗМУ (АРХІТЕКТУРНІ ПРОТИРІЧЧЯ СУЧАСНОГО ЖИТОМИРА)

Місто Житомир. Невелике, але й не маленьке містечко. Ще з давніх часів, коли на Русі правили князі, розкинувся на Замковій горі Житомир. Ще до генерального плану 1827 р. місто було більш схожим на велике село. Одноповерхові будиночки із садібними прибудовами і, як мінімум, 10–15 соток городини, не враховуючи плодові сади. Зокрема, станом на 1800 рік у Житомирі налічувалося 839 садіб, у яких проживало близько 5 тисяч осіб. Загальна площа міста становила 1188 десятин, з них безпосередньо під забудовою було лише 679 десятин, або 58 %. Планування і забудова мали хаотичний характер, вулиці були неспорядкованими і не мали чіткого окреслення.

Проте весь період XVIII ст. Житомир архітектурно, культурно і економічно розвивався. У часи розбудови міста старі садиби замінювалися новими, дво- і три-, іноді й чотирповерховими будівлями, які вже розташовувалися на новопланованих вулицях міста. Вулиці опановували новим стилем: бароко, рококо, ампір, йдучи в ногу з мистецтвом класицизму Російської імперії та відстаючи майже на 2/3 століття від Європи. Впродовж XIX – початку XX ст. Житомир набув своєї архітектурної досконалості.

Газета «Жизнь Волини» на початку XX ст. відзначала: «Житомир – один из лучших и наиболее благоустроенных второстепенных губернских городов. Хороший климат, изобилие растительности, живописные и действительно поэтические окрестности способствуют привлечению сюда семейных и одиноких лиц, ищущих покоя. Почти все дома, за исключением разве что самых центральных улиц, окружены садами. Прекрасны тенистые городские бульвары. Такими бульварами, как наш, не может похвастаться ни один город в России, за исключением только Риги!»

Утім, незважаючи на всі труднощі, наприкінці XIX ст. генеральний план розвитку Житомира був у цілому реалізований. Відбувалося впорядкування вуличної мережі; будинки почали споруджуватися за єдиними будівельними та протипожежними нормами; увиразнилися фасади будинків. У більшості споруд простежуються типові риси стилю, характерного лише для Житомира: стіни, оздоблені пілястрами, іноді – ліпниною, на яких розміщувалося 3–6 напівциркульних вікон, увінчаних мандриками різних типів; один чи два парадні входи по фронту вулиці під дерев'яними або металевими кованими «парасольками». Характерними для Житомира були півтораповерхові будинки на підвальному поверсі («суторинах»).

«Час іде, життя минає». Так і в архітектурі нове покоління потребує самореалізації і простору для руху і, головне, – щоб цей рух був уперед. Так і прийшла ера СРСР, вона вимагала повної віддачі людського потенціалу Союзові. Нове правління вбачало повністю нове життя, а це означало, що потрібно забути про духовне існування: віросповідання, традиції тощо. Цензура була скрізь: як в культурному, так і в архітектурному житті. Більшовизм диктував мінімалізм у потребах і максималізм у виробітку. І часто люди, які росли та бачили шедеври архітектурного мистецтва, жили в них, будували їх, були змушені спостерігати появу на їх місцях багатопверхових панельних і цегляних будівель. Сірість і буденність поглинала неймовірний шик класицизму.

Один із яскравих прикладів являє собою каплиця, споруджена в 1868 р. на центральному майдані Житомира в пам'ять «чудодейного спасіння імператора Александра II» від смерті під час замаху на нього уродженця Волинської губернії Антонія Березовського через невдоволення польських верств населення імператорським ставленням до поляків. Споруджена за проектом Ф.Животницького на розі вулиць Протопільської та Кузнецької (тепер Котляревського та Пушкінської), мурована, восьмигранна в плані каплиця, стіни її завершувалися закомірками, кути було оздоблено пілястрами Тосканського ордена, увінчувалася наметом із маківкою. Але з приходом до влади СРСР вона стала протиправником ідеології як релігійна споруда і згадка про добрий царизм. Зрештою, вона була розібрана по-варварськи у 1936 р. і використана як поміст для покриття вулиць.

Не зберігся і «будиночок Семенових», якихось 24 роки тому зруйнований. Його історична цінність виявилася замалою перед цілями сучасників СРСР. Це була чи не єдина споруда Житомира в стилі ампір XIX ст. Розташований цей будинок на вулиці Великій Бердичівській. «Будиночок Семенових» – по-справжньому цінна споруда як з погляду архітектури, так і з погляду історії.

Яскраві колони з портиками візуально збільшували і до того немалий парадний вхід, симетричний ряд вікон, виконаних у пропорціях, підкреслював вишуканість цього стилю. Цей будинок був ніби подихом готичного стилю з минулого. Він був центром культурно-мистецького життя Житомира. Його господарем був син станційного наглядача Тверської губернії, управляючий поштовою частиною Волинської губернії, дійсний статський радник Василь Іванович Семенов (з 1870 р.). У цьому домі бувало багато гостей: майбутній народний артист РРФСР Володимир Давидов, який співав тут у домашньому театрі; давав тут перші неофіційні концерти Святослав Ріхтер; був тут письменник Григорій Мачет; художник Костянтин Маковський (учень В.Тропініна); живописець Копита, який згодом напише портрет господині цього дому Агафії Володимирівни Семенової.

Цікавим архітектурним шедевром Житомира був жіночий монастир сестер жалібниць (шаріток) ордену св. Вікентія, що був заснований у 1766 р. біскупом Йосипом Залуським. Він розташований на лівому березі Тетерева, зараз майже в центрі міста, а на той час – далеко за містом. Розташована споруда над самим урвищем річки на «Дівочому полі». Цей монастир цікавий тим, що при ньому була відчинена перша в Житомирі міська

лікарня (1766 р.). Це був шпиталь сестер-жалібниць, притулок для дітей-сиріт, калік і для надання першої медичної допомоги, згодом – богадільня для престарілих.

Після першого Польського повстання в 1831 р. монастир, як потенційну загрозу, повинні були закрити. Вийшов указ імператора, щоб до нього не брати більше послушниць, а зі смертю цих, що залишилися, його закриють. Проте була зіграна афера з боку монастиря, коли на заміну старих сестер приходили молоді, але їх ставали на послухання під іменами старих. Царський уряд помітив, що сестрам уже понад 100 років. Так афера була викрита, і монастир було закрито, переформовано під військовий шпиталь (1865 р.). Сестри-шарітки не раз рятували Житомир від епідемії холери й інших хвороб, проте остання, якраз після закриття монастиря, стала найстрашнішою для Житомира.

Монастир ніс у собі архітектурно-історичну цінність, яку було втрачено під час визволення територій Житомира від нацистських військ. Зберігся лише один корпус келій. Проте і він за часів СРСР використовувався не за призначенням (територія складів і робочих цехів) і не мав відповідного ремонту чи реконструкцій, до сьогодні він у жахливому стані.

За більшовизму безвідмовно діяв простий принцип будівництва через руйнацію. «Руйнували церкву – будували школу». Так за ніч на вулиці Великій Бердичівській було розібрано храм, зруйновано будинок письменника і режисера О.Довженка, а збудували величезну залізобетонну коробку-дев'ятиповерхівку, а на найріднішому місті Житомира – Замчищі, де народився сам Житомир, – збудували башту партійного архіву.

Так Житомир втратив не одну сотню історичних цінностей будівель і пам'ятників, на місцях яких вирости, як гриби, мутанти – величезні сірі стіни. Порушувався масштаб міста, його традиції, спосіб життя, його естетика. Але ці жертви були марними, бо вони не вирішили жодної містобудівної проблеми. Стан лише погіршився, місто стало незручним і сірим, втратило свою вишуканість, класицизм міста був поглинутий сірістю більшовизму.

Можливо, якби перебудова планувалася і виконувалася з більшим урахуванням естетики і повагою до минулого, Житомир виглядав би інакше. Якби ті самі сірі коробки не розкидали по місту, а будували цілими районами, проводили вчасну реконструкцію старих архітектурних пам'яток, Житомир мав би вишуканіший вигляд, як, наприклад, Львів чи Прага. Проте «що маємо, те маємо», і тому головна архітектурна мета сучасності – зберегти те, що вціліло, і не повторити помилок минулих років.